

Александра Ђурић Миловановић

Балканолошки институт САНУ, Београд
aleksandra.djuric@bi.sanu.ac.rs

(Не)видљиви мигранти: миграције назарена у Северну Америку током комунизма у Југославији

Миграције верских мањина са простора југоисточне Европе у Северну Америку нису биле у фокусу етнолошких, антрополошких, социолошких и историографских истраживања. Током последњих деценија, главни акценат у миграцијским студијама стављан је на радне и економске миграције, а само индиректно на религијски идентитет емиграната. У овом раду разматра се миграција припадника верске мањине назарена из Југославије у Северну Америку након Другог светског рата. Назарени су, као пацифисти, одбијали да носе оружје, полагају заклетву или буду чланови политичких организација. Придржавајући се доследно својих верских уверења, долазили су у сукоб са властима. Од 1949. године, комунистичке власти су их осуђивале на вишегодишње затворске казне, укључујући и затвор на Голом отоку. Тада почиње и илегална емиграција назарена у Северну Америку, која је трајала све до 1965. године. Овај рад заснива се на теренском истраживању обављеном у Сједињеним Америчким Државама у Охају (март–јун 2015) са припадницима назаренске заједнице који су емигрирали из Југославије. Указујући на улогу религије у процесу миграција, као и на трансформацију ове верске заједнице након неколико деценија на простору Америке, у раду се анализирају усмени наративи о иселењу назарена током комунизма, где се емиграција види као „стратегија опстанка“ заједнице.

Кључне речи: миграције, религија, назарени, Југославија, Северна Америка.

(In)visible Migrants: the Nazarene Emigration to North America during Communism in Yugoslavia

The migration of religious minorities from the region of Southeast Europe to North America was not in the focus of ethno-anthropological, sociological and historiographical research until recently. In the last two decades, the main focus in migration studies was on labor and economic migration, and only indirectly to the religious identity of migrants. This paper discusses the migration of one neo-Protestant religious minority – the Nazarenes, who emigrated massively from Yugoslavia to North America after the Second World War. The Nazarenes were pacifists, refusing to bear arms, take an oath, or to be members of political organizations. By adhering to their strict religious beliefs, the Nazarenes came into conflict with the state authorities. After the Second World War, the communist state considered Nazarenes as disloyal citizens and a threat to the government. From 1949, the Nazarenes

were condemned to severe prison sentences in the worst prisons such as Goli otok. In this period, the illegal emigration of Nazarenes to North America started. The material collected for the purposes of this paper came to be the result of empirical research, conducted in the United States (March-June 2015) with members of the Nazarene community who emigrated from Yugoslavia between 1950 and 1975. Emphasizing the role of religion in the process of migration, as well as the transformation of the community after several decades in their new setting, this paper analyzes the oral history of emigration of the Nazarenes during communism, where emigration is seen as 'survival strategy' for this religious minority.

Key words: migration, religion, Nazarenes, Yugoslavia, North America.

Увод¹

Миграције верских мањина из Европе у Нови Свет не представљају нови и непознати феномен. И пре настанка модерних националних држава у Европи, различите верске заједнице, најчешће протестантског порекла, напуштале су стари континент у потрази за верском слободом преко Атлантика. Међу њима најбројнији су били хугеноти, анабаптисти, амиши, менонити, духоборци и други, који су у различитим таласима насељавали Сједињене Америчке Државе и Канаду, тражећи верску слободу и оснивајући нове заједнице на овим просторима (Lachenicht 2007; Terpstra 2005). Миграције поменутих заједница углавном су биле предмет историографских истраживања, док су верске мањине у антрополошким студијама биле слабије заступљене.

Међутим, током последњих година улога религије у миграцијским процесима све више заокупља пажњу антрополога, који разматрају значај религије у процесима интеграције исељеника у нову средину, питања обраћења/конверзије, трансформације религиозности, промене идентитета, транснационалне везе између заједница (уп. Levitt 2003; Menjivar 2003; Yang & Ebaugh 2001; Hagan & Ebaugh 2003; Dumont 2003). Из перспективе антропологије миграција, мањинске заједнице и њихове транснационалне везе пружају нову перспективу у истраживањима друштвених и културних веза, мигрантских искустава, као и интересничких односа након емиграције (уп. Vertovec 2007; Glick Schiller 2007; Levitt and Jaworsky 2007). С тим у вези, религија у контексту миграција представља један од кључних маркера идентитета и важан инструмент самоодређења (Dumont 2003, 369–384).

Указујући на улогу религије у процесу миграција, у фокусу овог рада су искуства припадника једне религијски мањинске заједнице – назарена, чији су се припадници су се масовно иселили у Северну Америку након Другог светског рата са простора данашње Војводине.² Примењујући приступ „одоздо“ (енг. *bottom up approach*), овај рад заснива се на етнографском

¹ Рад представља резултат истраживања на пројекту Балканолошког института САНУ „Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе“ (177006), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² О исељавању у Америку до Другог светског рата, више у студији Ђикановић 2012.

истраживању које сам обавила у Сједињеним Америчким Државама, у Охају, од марта до јуна 2015. године.³ Моји саговорници били су чланови шест назаренских заједница у Охају: Брансвик Хилс (Brunswick Hills), Кливлед (Cleveland Romanian), Акрон (West Akron), Менсфилд (Mansfield), Нортон (Norton) и Онтарио (Ontario). Теренско истраживање укључило је полудириговане интервјуе са 23 саговорника и посматрање са учествовањем у назаренским скупштинама. Саговорници су углавном припадници прве генерације исељеника, старосне структуре између 50 и 85 година, оба пола (иако су доминантији мушкарци). Истраживање је допуњено и архивским материјалом из Историјског друштва Вирџиније (Virginia Historical Society) у Ричмонду.

Обављено истраживање обухватило је различите аспекте емиграције назарена у Северну Америку, међутим, у овом раду акценат је стављен на усмене наративе о прогонствима током комунизма, годинама проведеним у затвору, као периоду исељавања назарена из Југославије, где се емиграција посматра као „стратегија опстанка“ заједнице. Истраживање је покренуло бројна питања која се односе на религије, мањине, миграције и промене које су наступиле након неколико деценија у новој средини. У овом раду пажња је усмерена на неколико питања: како се одвијала емиграција верских мањина током комунизма, која је била улога Светског савета цркава у пружању помоћи назаренима након Дугог светског рата, на који начин је црква представљала „канал“ за емиграцију. Поред наведеног, у овом раду се осветљава неколико важних одлика прекоокеанских миграција из југоисточне Европе, пре свега улоге верских мањина на стварање и одржавање транснационалних заједница, као и настанак нових облика припадности.

Од швајцарских еванђеоских баптиста до назарена: настанак и ширење заједнице

Бивши калвинистички свештеник Самуел Хајнрих Фрелих је 1832. године у Лајтвилу, кантон Аргау у Швајцарској, окупио групу анабаптиста и реформата која је постала позната као *Evangelisch Taufgesinnter* или еванђеоски баптисти. Фрелих је тврдио да је доживео унутрашње обраћење и да је почео да трага за новом, правом вером (Aleksov 2009, 51). Ревитализујући поједине принципе на којима се заснивала заједница менонита, Фрелих се залагао за строги пацифизам, одбијање полагања заклетве, крштавање само одраслих и потребу одвајања од света. Фрелих је био и под снажним утицајем анабаптиста, радикалног огранка реформације, која је такође нагласак стављала на пацифистичке принципе и забрану крштења деце. Чланови заједнице могли су бити само одрасли који су прошли

³ Истраживању назарена у Охају претходило је вишегодишње истраживање ове неопротестантске заједнице у Србији. Резултати ових истраживања објављени су у више научних радова, као и у монографији *Двоструке мањине у Србији*. Више у Ђурић Миловановић 2015.

кроз процес конверзије, односно новог рођења и унутрашњег доживљаја обраћења.⁴ Еванђеоски баптисти инсистирали су на одвајању од света, строгој дисциплини и високим моралним начелима, док су чланови заједнице били једнаки, без обзира на етничку припадност или социјални статус. Историчар Делбрет Грац наглашава да „иако су еванђеоски баптисти група састављена од више бивших припадника реформатске цркве и анабаптиста, доктринарно су ближи анабаптистима“. Државна црква је Фрелиха и његове следбенике почела да прогања, будући да је половином 19. века проповедање у кућама било забрањено, кршење новорођенчади обавезно, док је венчање било признато само званичним црквама – лутеранима, католицима и Јеврејима. Након сукоба са државним властима кантона Аргау, Фрелих започиње мисионарска путовања по Швајцарској и објављује своја прва дела. На мисионарским путовањима, Фрелих окупља нове присталице и основа „свете општине“. Први Фрелихови следбеници били су менонити, који су живели у изолованим планинским селима. До 1850. године, основано је 110 цркава. Важну улогу у ширењу заједнице имала је и штампа збирке химни *Харфа Сиона* у Цириху 1855. године, која је учинила богослужења привлачнијим новим члановима.

Нове присталице Фрелиховог учења, почињу да проповедају и на просторима Аустро-Угарске. Историчар Бојан Алексов наводи да су мађарски шегрти Јанош Денкел и Јанош Кропачек, након повратка из Швајцарске у Пешту, пренели своје искуство нове вере католику Лајошу Хенчеју који постаје први крштени припадник назаренске заједнице у Угарској (Алексов 2010, 77). Хенчеј је за Фрелихове следбенике почео да користи име назарени. Почетком педесетих година, Иштван Калмар преводи са немачког поједина Фрелихова дела на мађарски језик и мисионарењем оснива нове заједнице. Мултиетничка средина била је веома погодна за ширење назаренског учења међу Немцима, Мађарима, Словацима, али и доминантно православним Србима и Румунима (Ђурић Миловановић 2015, 79). После Првог светског рата, ширење назарена у новоформираној југословенској краљевини изазвало је велику политичку и црквену пажњу. Назарене су пратили државни службеници, а многи извештаји откривају њихов раст или опадње, као и локације њихових заједница које се називају скупштинама, а које су се обично налазиле у приватним кућама верника. Пошто су назарени оштро критиковали преовлађујући политички и црквени поредак, долазе у сукоб са државом, али и са православним свештеницима, који објављују многе чланке, књиге и памфлете против назарена (Димитријевић 1894; Слијепчевић, 1946). Ови текстови представљају једини писани извор о заједници из овог периода, јер сами назарени са ових простора нису оставили никакву писану историју.

Прелазак Срба у назаренство био је јасан знак да је црква све више губила утицај у народу. Алексов издваја и улогу секуларних националиста, који су се, на сличним принципима као назарени, залагали за реформу цркве

⁴ О наративима конверзије у неопротестантским заједницама, укључујући и назарене, више у: Ђурић Миловановић 2012, 160–175.

(Алексов 2010, 269). Назарени су на својим богослужењима користили народни језик, док су у етнички мешовитим срединама практиковали и вишејезичне проповеди. Певање химни *a capella* из појанице Харфе Сиона било је такође саставни део назаренске службе.⁵ Заједница је имала кључну улогу, сви верници су се међусобно ословљавали *brate* или *sestro*, те је, поред религијске, имала и важну социјалну улогу. Назарени су се почетком 20. века веома брзо ширили на простору данашње Војводине. Прве веће заједнице оснивају се у селима као што су Меленци, Долово, Мокрин, Локве, Мраморак, Банатско Ново Село, Падина, Дебељача, Баваниште, Перлез. Будући да нису били призната вероисповест, званични подаци о броју назарена почетком 20. века не постоје. Поједини извештаји, које помиње историчар Питер Брок, указују да је број назарена у читавој Угарској 1875. године износио између 13.000 и 15.000 (Brock 1980, 62–64). Алексов износи извештај из 1925. године, према којем се у Бачкој, Барањи, Банату и Срему налази 16.652 назарена, а половину чине Срби (Алексов 2010, 129). Положај назарена био је врло неповољан у Краљевини СХС.⁶ Након промена граница и стварања нове државе, у којој је Српска православна црква добила нову улогу и постала доминантна конфесија, на мањинске верске заједнице није се гледало благонаклоно, имајући у виду пораст броја православних Срба који су прелазили у назаренство. Власт је настојала да разједини заједницу и тиме утиче на њено слабљење, као и на опадање броја нових чланова. Неповољан положај назарена и затворске казне на које су били осуђени представљали су основни разлог за почетак емиграције у Северну Америку у првим годинама 20. века.

На путу ка верској слободи: миграције у Северну Америку

Пацифистичке верске заједнице посебно су биле склоне емиграцији, због својеврсног конфликта у којем су били са државом, што је био случај и са назаренима. Управо је истрајност у пацифистичким убеђењима представљала основни разлог њихове емиграције. Поред тога што су се ширили на југоисток, назарени из Швајцарске су већ половином 19. века одлазили у Северну Америку. Чак је и њихов оснивач Фрелих у једном од својих писама које је упутио заједницама рекао „ако више није могуће да живите вашу веру овде, онда идите у Америку“. Америка је за бројне протестантске заједнице из Европе представљала синоним за верску слободу. Поједини аутори сматрају да је историја назаренске заједнице у Северној Америци уско везана са њиховим прогоном у Европи (Pfeiffer 2010). Први талас миграција Фрелихових следбеника почео је 1847. године. Они су углавном били Немци

⁵ Јован Јовановић Змај је, заједно са Ђорђем Рајковићем, превео са немачког назаренску збирку химни Харфа Сиона 1878. године. Због превода песмарице, српски клер га је најоштрије осудио. Прво издање штампано је у 800 примерака, док је друго достигло тираж од чак 8600 примерака.

⁶ О положају назарена у Краљевини СХС (касније Краљевини Југославији) више у: Бјелајац 2015.

који су населили амерички средњи запад и организовали прву, тзв. *Еванђеоску баптистичку цркву*, касније познату као *Апостолска хришћанска црква*. Промена имена заједнице уследила је због већ постојећих баптистичких заједница, те је од 1917. године назив Апостолска хришћанска црква постао званичан за назарене у Америци. Чланови нових цркава у Сједињеним Америчким Државама били су имигранти из Швајцарске и Немачке, али и амерички конвертити који су припадали заједницама веома сличним назренима. Сличност са заједницама које су већ насељавале Пенсилванију, Њујорк и Охајо условила је и да први верници буду из редова амиша и менонита у месту Кроган, у држави Њујорк (Sutter 1968, 28). Друге цркве основале су три швајцарске породице у месту Сарди, у Охају. Важну улогу у оснивању и ширењу заједница током првих година у Северној Америци имали су проповедници Бенедикт Вајхарт и Јосип Бела, који проповедају, крштавају нове вернике и преводе Фрелихова дела на енглески. Историчар Јозеф Фајфер наводи да назарени нису више представљали мањину у мноштву протестантских заједница са којима су имали много сличности. Они су сада мањина међу мањинама, у земљи у којој се већина састојала од мањина, и у којој ни једна верска група не доминира (Pfeiffer 2012).

Нови таласи имиграната из источне Европе имали су кључну улогу у стварању етнички разнолике структуре Апостолске хришћанске цркве. Ови нови имигранти били су подунавске Швабе, Срби, Румуни, Мађари и Словаци са простора јужне Угарске.⁷ Међутим, стални прилив нових имиграната и културолошке разлике које су постојале довеле су до поделе заједнице 1906. године на Апостолску хришћанску цркву Америке и Апостолску хришћанску цркву назарена. Подела заједнице настала је због појединих разлика у верским праксама „европских“ и „америчких“ назарена (као што је ношење бркова код мушкараца из југоисточне Европе, одређени начин облачења или покривања главе код жена и сл.), као и због употребе немачког језика, који је, према историчару Бојану Алексову, био службени језик у назаренским црквама у Америци и Канади све до почетка 20. века. Већина назарена, како наводи Алексов, из Аустроугарске и њених држава наследница касније се придружила Апостолској хришћанској цркви назарена (Алексов 2010, 290).

Назарени досељени у Сједињене Америчке Државе, посебно Срби и Словаци, основали су нове заједнице у урбаним подручјима Охаја, посебно у Акрону, Барбертону, Вустеру и Кливленду. У појединим заједницама богослужења су држана на српском, мађарском, румунском, немачком или словачком. Енглески језик је постао главни језик у назаренским скупштинама тек након Другог светског рата. Пракса двојезичних и вишејезичних проповеди била је једна од карактеристика назаренских заједница и у Југославији.

⁷ О географском, историјском и политичком дефинисању појма јужна Угарска видети у: Алексов 2010, 86.

Животне приче првих назарена који су се доселили у Америку данас су део усмене историје заједнице, нарочито њихових потомака. Први назарени из југоисточне Европе, дошли су у Америку између 1905. и 1915. године, на острво Елис у Њујорку. Након што им је одобрен улазак, они би наставили пут ка средњем западу. Породица Галат из Менсфилда, пореклом из Зрењанина, једна је од првих досељених назарена у Охају. Ђорђе Галат, деда мог саговорника, рођен је 1856. године и био је официр немачке војске у Пруској:

[1] Дошао је кући на одсуство и прешао у назаренску веру. Када се вратио, рекао је да више не сме да узме пушку, јер је приговорач савести. Међутим, тада није било изузећа из војске због вере. Морао је да одлучи да ли ће ићи у затвор или узети пушку. У затвору је провео три године, а то није као амерички затвор. Било је јако тешко, породица је морала да му донесе храну, ћебад... Али он се држао своје вере. После неколико година опет су га звали у војску. Поново је био на робији 4 године. Укупно 7 година. Када је изашао из затвора имао је 35 година. Рат се наслуђивао, он није желео да његови синови иду у затвор због вере. Одлучили су да оду у Америку (ДГ, м, Менсфилд, април 2015).

Период раних миграција назарена зависио је и од имиграционе политике Сједињених Америчких Држава, која је након Првог светског рата увела одређене квоте када су у питању имигранти из југоисточне Европе. Услов који је поставио Конгрес 1917. године односио се на писменост и представљао је прекретницу у америчкој имиграционој политици (Hutchinson 1949, 15–21). Имиграциона политика постаје рестриктивнија, што утиче и на број назарена који одлазе у Северну Америку.

Положај назарена у Југославији након Другог светског рата

Непосредно након Другог светског рата, назаренима је дозвољено да служе у ЈНА без ношења оружја. „Овакве повластице“, како наводи Бранковић, „даване су назаренима јер се имао у виду њихов допринос у Народноослободилачкој борби, где је учествовао велики број назарена и чланова њихових породица, од којих су многи и страдали“ (Бранковић 2011, 271). Подела заједнице, која је уследила 1946. године због унутрашњих неслагања када је реч о питањима гласања на изборима, полагања заклетве и насељавања празних немачких кућа на простору Војводине, имала је за последицу стварање две групе назарена. Група која се одвојила, на челу са старешином Миланом Дорословцем, названа је и Дорословчев покрет, док је бројнија група представљала тзв. нове назарене. Већ након 1946. године, однос према назаренском одбијању ношења оружја се мења и они поново бивају осуђени на казне затвора. Представници назаренске заједнице упутили су низ дописа председнику ФНРЈ Титу, као и Комисији за верска питања, настојећи да пронађу решење за своје верника и питање служења војске.

Предлагали су да назарени служе и дупли војни рок, али у оним јединицама у којима није потребно ношење оружја.

Поред тога што бивају осуђени на затворске казне, назарени бивају погођени и аграрним реформама након успостављања комунистичког режима у Југославији. Назарени, које је чинило претежно сеоско становништво били су захваћени променама које уводи нови режим, а односе се на аграрне реформе и колективизацију имовине. Услед чињенице да се сељаштво у почетку налазило на удару новог режима, велики број назарена је тражио начин да напусти земљу и исели се у Сједињене Америчке Државе или Канаду. Када је реч о верским слободама, положај верских заједница у комунистичкој Југославији био је регулисан Уставом из 1946. године, а касније и Законом о верским заједницама из 1953. године. Загарантована је слобода вероисповести, слобода окупљања у верским храмовима, док је верско опредељење проглашено за приватну ствар. Устав СРЈ прогласио је два главна принципа: слободу савести и вероисповести и одвојеност цркве од државе. И Устав и Закон о правном положају верских заједница (1953, 1978) били су либералнији него у другим комунистичким земљама, као што су Румунија и Русија. Међутим, пракса се разликовала од законодавних принципа, а практиковање религије у јавној сфери било је забрањено. Већ 1945. године веронаука је уклоњен из школа, а верске публикације су практично забрањене одузимањем црквених штампариија (Alexander, 1979). Како би се пратиле активности верских заједница, формиране су верске комисије, замишљене као управно-политичко тело за праћење спровођења прописа који се тичу односа државе и верских заједница, као и за одржавање контаката са верским заједницама (Бранковић 2011, 82). Односи цркве и државе након Другог светског рата били сложени и углавном фокусирани на однос са такозваним традиционалним црквама: Српском православном црквом и Римокатоличком црквом (Радић 2002). Мале неопротестантске верске групе нису представљале главни извор тензија између верских заједница и комунистичке идеологије. Одузимање дела црквене имовине након рата Словачке евангеличке цркве, Реформатске хришћанске цркве, Методистичке цркве, те адвентистичке, баптистичке, назаренске и других заједница, утицало је на промене у односу црква–држава (Бранковић 2011, 126). Са друге стране, комисије за верска питања строго су контролисале активности мале верске заједнице протестантског порекла, имајући у виду њихову сарадњу са централама или другим црквама у иностранству. Како наводи Томислав Бранковић, „после Другог светског рата сама чињеница да нека заједница има централу у иностранству била је довољна да се тој заједници приступи са одређеним неповерењем или посебном обазривошћу“ (Бранковић 2011, 175).

Од самог почетка, комунистичка власт у Југославији спроводила је сурове прогоне назарена, сматрајући их нелојалним грађанима, издајницима и противницима државне власти (Алексов 1999, 26). Назарени су довели у питање обавезну милитаризацију југословенских грађана, што је, према Алексову, била веома важна компонента југословенског комунизма –

такозвани принцип „општенародне одбране и друштвене самозаштите“. Сви грађани су чинили део одбране земље, док је Војска Југославије представљала чувара југословенског комунистичког система и инсистирало се на томе да је дужност грађана да бране своју земљу, ако је потребно, узимајући оружје (Алексов 1999, 13). У складу са начелом да је војна обавеза била један од најважнијих елемената у развоју патриотизма, сваки покушај да се оправда изузеће из војске је био строго санкционисан. Поједине верске заједнице, према Радмили Радић, тражиле су да се њихови чланови смештају у неборачке јединице, да се не приморавају да узимају оружје, као и да им се дозволи светковање суботе, што је био случај са адвентистима. Међутим, овакви захтеви су одбијени (Радић 2002, 425). Назарени су сматрани за „штетну секту“, чији су чланови упорни у својим пацифистичким ставовима, упркос строгим казнама затвора. Њихово одбијање да носе оружје, полагају заклетву, учествују у колективизацији, користе напуштене немачке куће у Војводини, за последицу је имало маргинализацију и кажњавање. Позивајући се на Посланицу Римљанима 13:1 „Нека се свако повинује властима“, назарени су сматрали да они не одбијају да узму оружје из политичких разлога, већ искључиво из верских мотива. Према попису из 1953, у Југославији је било 15.650 назарена (Радић 1995, 122). После Титовог раскида са Стаљином 1948. године, земља је била у стању „опште одбране“ (Алексов 1999, 18–19). Од 1949, назарени бивају осуђени на строге затворске казне у најгорим затворима, заједно са политичким затвореницима, као што информбироовци (Алексов 1999, 18). Назарени су затворске казне служили широм Југославије, често заједно са другим политичким затвореницима, у Сремској Митровици, Лепоглави, Идризову, Забели, као и на Голом отоку.⁸ У интервјуима са назаренима у Америци, приче о годинама проведеним у затворима заузимају централно место:

[2] *Зашто сте били осуђени?* Због тога што нисам хтео да примим оружје и положим заклетву. И био сам осуђен четири године које сам издржао. Војску сам служио у Сарајеву тамо сам и осуђен, источна Босна, Фоча. Нас је било 12. *Јел сте смели да причате о вери између себе?* Понекад, тихо. Пишем писмо кући и мојима ја пожелим од Бога све најбоље, врате ми писмо и кажу „Немој ми Бога спомињати ту!“ (СК, м, Акрон, април 2015).

[3] У Загребу сам био у Војном затвору. Било је криминалаца, политичких затвореника и нас 4 назарена. Један из Земуна и ова двојица из Ковина и ја Бачван. И пребаце нас, повежу нас, један са једне стране, други са друге стране, и у воз. И право за Ријеку, и дођемо у Ријеку и у брод на Голи оток. Везани цео пут. По закону и животиња мора бити пуштена на води. *Колико сте дуго*

⁸ Студија у којој су представљена сведочанства назаренских верника који су осуђени на затворске казне на Голом отоку, а који су касније емигрирали у САД, објавила је Кетлин Нендаов: *Choosing to suffer affliction: the untold story of Nazarene persecution in Yugoslavia* (2006).

путовали бродом? Сат, сат и по времена. Ја сам имао моју чисту савест. Када сам био први пут, питају ме како сте Ви тако весели. Ја кажем нема ништа да ме гризе, разумеш. Нису нам дали два назарена да буду у соби. То је било „all kinds of crime“. Каже један „Кога си убио?“, није им било јасно што смо ми осуђени. *Кад сте стигли на Голи оток је л' било пуно заробљеника?* О да. Било је сигурно преко 2000. *Је л' вас било више у соби?* Голи оток је зидан, ја сам имао књигу звала се „Црвена мрља“ ако можеш наћи то има, то су информбироовци писали кроз шта су пролазили, а кроз то смо пролазили и ми. То је био један кањон, и прво је кухиња, онда магацини, и онда направе, на пример, очисте све и онда од тог камена сазидају зграду. Било је десет зграда. И онда по криминалу су били распоређени. *А назарени? Јел су били заједно?* Да, тамо смо били заједно. *Јел сте затекли назарене који су већ били тамо?* Нас је било у једно време преко 40. *Колико година сте били на Голом отоку?* Три године. *Је л' већина назарена осуђивана на толико?* Било је оних који су осуђивани три или четири пута. Добили смо амнестију, који год је био осуђен први пут, други пут, трећи пут, који год је други пут издржао до три године аутоматски су га пустили кући. Мени су скинули годину и по дана пошто сам осуђен четири и по године. Када сам навршио три године био сам пуштен. И онда сам дошао кући и почео нови живот (СК, м, Акрон, април 2015).

[4] Када сам пуштен из затвора 1957. године, нисам могао наћи посао, ниси могао пријавити стан док немаш војну буквицу. *Јел сте се плашили да ће вас опет звати?* Како да не. Мој брат је био два пута по 5 година, а други брат 3 пута за исту ствар. *Је л' био неко од њих на Голом отоку?* Да, двојица. *Јел су они тада размишљали да оду?* Да, планирали су. *Јел су успели?* Не, само сам ја успео на црно. Они су дошли после са пасошом. После су многи одлазили на рад са пасошима. Сва три брата су дошла, били су у лагеру у Бечу око 6 месеци (ЋБ, м, Акрон, април 2015).

Дуге затворске казне и понављање казни представљали су главни мотив одласка. Илегални преласци југословенско-италијанске границе су били један од начина да се дође до жељеног циља. Иако је било и више случајева неуспешних прелазака границе, велики број назарена је ипак успешно прешао у Италију и након одређеног времена стигао до жељене дестинације.⁹ Средином шездесетих година, југословенски комунистички режим, схватајући економску ситуацију и проблем недостатка радних места у земљи, одлучио је да омогући свим грађанима да слободно путују по свету и да траже радна места у земљама које су имале потребу за радном снагом.

⁹ Бранковић наводи да је илегалних прелазака границе било и међу адвентистима, а да су најчешће одлазили у Француску, где је постојала централа Југословенске адвентистичке цркве, одакле су вернике упућивали и у друге земље (највише у Аустралију). Између 1963. и 1964. емигрирало је 33 припадника ове заједнице. Адвентисти су у земљама западне Европе имали око 30 молитвених домова (Бранковић 2011, 189, 193).

Управо је тада почео највећи талас исељавања грађана тадашње СФРЈ на Запад, а међу њима је био и одређени број назарена. Према подацима које наводи Бранковић, 1957. године земљу је илегално напустило 50 назарена (Бранковић 2011, 273). Усмени наративи мојих саговорника који су Југославију напустили између 1957. и 1970. године указују да је основни мотив одласка пракса ригорозних и поновљених затворских казни за исти преступ – одбијање ношења оружја.

Извесно је да одређени број илегалних прелазака границе није забележен, као и да је број назарена који су напустили земљу из године у годину растао. Томе је допринело неколико фактора. Иако су везе са назаренским заједницама у Северној Америци постојале и пре рата, контакти постају интензивнији путем писама, породичних, али и старешинских веза. Црква/заједница представљала је „канал“ за емиграцију, нарочито од тренутка када су организације, као што су Светски савет цркава и Church World Service (CWS), почеле активно да помажу исељеницима из Југославије у избегличким камповима у Италији и Аустрији.¹⁰ Након преласка југословенске границе са Италијом или Аустријом, назарени би тражили избегличке кампове у којима су се пријављивали за емиграцију у Северну Америку и Аустралију [5]. Поред организације CWS, швајцарска назаренска организација Хилфе (Hilfe) имала је важну улогу у пружању помоћи назаренима након Другог светског рата (Pfeiffer 2010, 159). Већина мојих саговорника боравила је у камповима Ризијера ди Сан Саба (Risiera di Sam Sabba), Тиме Тентре Латина (Cime Centre Latina) и Капуа Касерта (Centre Latina and Capua Casserta), док су у Аустрији смештени у два кампа, Трајскирхен (Traiskirchen) и Астен (Asten). Уз одговарајућу потврду да су били осуђени на казну затвора, назарени би тражили азил за неку од земаља у којима су имали своје заједнице. У поменутих камповима проводили би неколико месеци, заједно са другим назаренима и њиховим породицама. Недељом би у камповима организовали мале групе верника које би певале химне и читали Библију.

[5] Размишљао сам ако имам децу, проћи ће кроз све ово. Одлучио сам да одем. *Да ли сте познавали друге назарене који су већ отишли?* Знао сам их све. Мој отац и десеторо браће и сестара, сви су били назарени. Петорица су били у затвору. Све сам то знао и одлучио да одем, али нисам имао избора, осим да побегнем. Нису хтели да ми издају пасош. *Како сте побегли?*

¹⁰ Поред Светског савета цркава, још једна хуманитарна организација – Church World Service (CWS), која је основана 1946. године у Сједињеним Америчким Државама, као заједница 17 хришћанских деноминација, пружала је помоћ избеглицима и онима којима је потребан азил, широм света. Назаренска заједница из Америке била је чланица ове организације. Од 1946. године ове организације пружале су помоћ назаренима у процесу емиграције: VHS, ACCF, Mss Ap466a Fa2 1946–1992, Series one: Church World Service 207–216.

Сам. Мој брат од стрица је живео у Немачкој, причао сам са њим да ме донесе близу границе и онда ћу ја изаћи, и онда је на мени. Тако је и било, ишао сам Марибор, Шентин. *У Аустрију?* Да, у Аустрију. Он ме је пустио из кола. Морао сам три ноћи да лутам и три дана. Одрастао сам у Војводини, код нас је све равно, а тамо чим се окренем мало, изгубим се. Моје сво путовање било је укруг. Задње предвече сам планирао да пређем да видим где идем, и ту сам чекао у једној кући, у кукурузу. Изашао сам оданде, кренуо једно сто метара и дошла је стража. И Бог дао тако да су отишли, а ја сам се сакрио иза сена. Нису ме видели. Када сам прешао преко границе, имао сам адресу од верних из Беча, и тамо кад сам стигао, јавио сам жени да сам прешао. Мој син је већ био рођен и сви су кренули за Аустрију. Она, ја и дете смо отишли у логор поред Беча, Трајскирхен. Ту смо били три месеца. Моји рођаци и скупштина су нам послали папире за Америку. И дошли смо. (БЖ, м, Акрон, април 2015).

Након што су пуштени из затвора, назарени би почели да планирају како да побегну. Понављање затворских казни за многочлане назаренске породице значило је да ће остати без мушке радне снаге више година. Иако су назаренске заједнице из Америке слале хуманитарну помоћ породицама чији су чланови били у затвору, живот у таквим околностима био је изузетно тежак. Посебни фонд, тзв. југословенски фонд за затворенике (енг. *Yugoslav prisoner fund*), функционисао је на бази добровољних прилога чланова који су, посредством фондације Апостолске хришћанске цркве назарена из Америке, слали помоћ породицама на основу прикупљених података о броју чланова, посебно деце, чији су очеви били у затворима.¹¹ Излазак из затвора и планирање преласка границе су у појединим случајевима били организовани и групно [6]. Назарени су плаћали „водиче“ који би их возили до граничних прелаза. Међутим, дешавало се да буду и преварени:

[6] *Када сте ви одлучили да ћете доћи?* Када сам опет добио позив, нисам хтео да идем и тражили смо везе неке и два пута смо ишли, преварен сам био, тај водич који је водио, било је нас 16 назарена и он је радио и за нас и за власт. Ми смо му платили и он нас је издао. Када смо дошли у Шентил, полиција нас је чекала на станици. Онда су нас повезали и два по два у Београд. Ја сам за то био четири месеца у затвору. Моја жена је била трудна тада. И тамо на караули ноћу су нас ухватили. И натраг за Београд, а жену су пустили кући. Ја пуно не волим о себи да причам. Ја уопште нисам планирао да одем. Када сам други пут добио да идем у војску, онда нисам хтео ићи, а онда сам се мало крио, а ја то не волим да кажем. Само један брат, Стева Жарковачки је ишао самном. Ми смо опет трећи пут добили водича преко границе и ту смо успели. *Јел сте водили жену?* Не,

¹¹ VHS, ACCF, Prison fund 198–205.

она је после дошла, после три месеца. Преко брда, кроз шуму. Ја сам је чекао у Аустрији. Ја сам послао истог човека и платио да она дође. (МВ, м, Менсфилд, април, 2015)

Архивски извори који се односе на период емиграције назарена из Југославије, указују да су назарени користили помоћ Светског савета цркава од 1959. године. Формулари за емиграцију који су сачувани у Архиву у Ричмонду (VHS) садрже детаљне податке о појединцу или породици која аплицира за емиграцију. Поред личних података о месту, години рођења, као и фотографије, формулари садрже и краћу биографију у којој је, поред занимања, посебан акценат стављен на период проведен у затвору (за мушкарце) или припадност назаренској заједници (за жене). Као приговарачи савести, назарени су тражили државу у којој је такав став био прихваћен. Важно је напоменути да је препорука организације, која је такође садржана у формулару, била важна за даљу процедуру прибављања гаранција за одлазак. У делу који се односи на запажања, службеници Светског савета цркава би, најчешће у форми наратива, наводили следеће (пример):

Апликант има лепе манире. Породица господина Цорића претрпела је сурове прогоне од стране комуниста у Југославији, а чланови његове породице су и страдали од стране комуниста. Породица његове супруге сматрана је за непријетеља режима, будући да су били назарени. Њихова једина жеља је да живе у слободном друштву и нестрпљиво ишчекују да се населе у Америку, где госпођа Цорић има браћу. Обоје су млади и спремни да напорно раде за будућност своје деце у слободном свету (Трст, 9.3.1962).

Након што би поднели захтев за емиграцију, назарени би чекали позивно писмо од појединаца из Америке или Канаде, или од саме цркве, која је гарантовала да ће платити њихов пут, помоћи им да се сместе након доласка и пружити помоћ у тражењу посла.

[7] Било је доста оних с ким је мој муж био у затвору, а ја сам имала брата рођеног. А он је имао многе који су нам били гаранти. Ми смо дошли преко црквене организације. *Како се звала?* Не знам, то је ишло све преко Њујорка. *А које године?* 1968. смо отишли. *Како сте дошли?* Преко Италије, преко Трста. Прво смо дошли у Трст, из Трста у Латину, из Латине у Рим, из Рима у Њујорк. Тако су нас лепо дочекали. Са петоро деце. Он је видео да деца расту и знао је да ће деца исто тако да прођу. Али ми смо радни народ, он је 30 година радио и градио куће и имали смо добар живот овде. Никакав проблем. *Ишли сте авионом из Рима?* Да, сишли смо у Монреалу, у Канади. Из Канаде смо дошли до Њујорка. *Тамо вас је неко чекао?* Не, онда смо узели други авион за Кливленд. Група народа нас је дочекала, све из скупштине, наши људи. То је све прелетело. Мени је жао што смо напустили своју земљу али тамо је била таква криза да нисмо могли да живимо (КК, ж, Акрон, април 2015).

Из преписке која је сачувана у архиви Апостолске хришћанске цркве може се закључити да је организација прихватања назарена из Југославије била сложена и да је црква водила прецизну евиденцију о сваком новом члану који би дошао у Америку. Заједнице којима би се прикључивали помагали су новим досељеним назаренима да пронађу посао, кућу и обезбеде им финансијску помоћ у првим месецима њиховог боравка.

Утицај миграција на промене у заједници

Таласи нових досељеника који су се прикључивали америчким назаренским заједницама допринели су и бројним променама. Назарени из Југославије, сматрани су за конзервативније и затвореније у односу америчке конгрегације. Емиграција и измештање са простора југоисточне Европе утицало је на увођење појединих нових пракси у Апостолске хришћанске цркве, које су се, пре свега, односиле на затворене ритуале крштења, венчања, конзервативније одевање, гледање телевизије, склапање брака са неким ко није члан заједнице или коришћење музичких инструмената (нпр. клавира) током појања. Фајфер сматра да је стални прилив имиграната који су се мешали са већ американизованим заједницама утицао на то да ова црква остане конзервативнија и да се спорије отвара ка мисионарским праксама, присутним код сличних заједница у Америци (Pfeiffer 2010, 108). Модернизација Апостолске хришћанске цркве назарена почела је веома споро, али су промене постале видљиве већ после неколико година. У окружењу изразите религијске разноликости, као и због присуства мање конзервативних заједница, чланови Апостолске хришћанске цркве у САД и Канади немају толико успеха у придобијању нових чланова, управо због слабије изражене мисионарске делатности.

Оно што је наступило између педесетих и шездесетих година јесте подела заједнице на либералније и конзервативније назарене. Оснивањем либералнијих огранака Апостолске хришћанске цркве (пример заједнице у Онтарију, Охајо), назарени почињу да приближавају своје учење људима ван заједнице, развијањем мисионарског рада у Бразилу, Гани, Папуа Новој Гвинеји. Поред тога, назарени оснивају недељне школе и посвећују пажњу теолошком образовању подмлатка, што није случај са назаренским заједницама у југоисточној Европи.

Глобално посматрајући, верске праксе назарена више нису јединствене, иако се базирају на изворном учењу швајцарског оснивача Самјуела Хенриха Фрелиха, постоје различити огранци у оквиру ове заједнице. Бројније назаренске заједнице у САД налазе се у Охају, Њујорку, Детроиту и Лос Анђелесу. У Њујорку је најбројнија заједница у Квинсу, док је у Охају у граду Кливленду. Назаренски емигранти из Југославије су релативно добро интегрисани у ново друштво, посебно када је реч о оним заједницама које имају подмладак, иако настоје да задрже део богослужења на

неком од матерњих језика (српском, румунском, немачком, мађарском, словачком).¹² Контакти, који никада нису прекинати са заједницама у Југославији, одржавани су како на нивоу породичних и личних веза, тако и на нивоу заједнице, а касније и организације коју је основала црква. Свест о тешком животу назарена који су остали да живе у Југославији, али и околним земљама, као што су Румунија и Мађарска, допринела је да транснационалне везе буду веома јаке деценијама. О томе сведоче и бројна сачувана писма у личним архивама мојих саговорника, али и извештаји о бројним донацијама хуманитарне помоћи које су цркве из Северне Америке организовано слале у Југославију.

Завршна разматрања

Иако је емиграција назарена преко Атлантика почела још почетком 20. века, достигла је свој врхунац након Другог светског рата. Како Алексов наводи, у тренутку када је било могуће служити цивилну војску у Југославији, више и није било назарена да се за њу пријаве. Број верника у заједницама који су остали изразито се смањило, стога је опстанак ове конзервативне и малобројне заједнице у Европи доведен у питање. Тражећи слободно друштво, у којем би могли да служе војску као приговарачи савести, назарени су се масовно населили у Сједињене Америчке Државе и Канаду. Врло мали број емигрирао је у Аустралију. Емиграција је, на тај начин, виђена као једина стратегија опстанка. Са друге стране, малобројни назарени коју су остали, применили су другу стратегију – скривености и изразите затворености, која и данас одликује назаренску заједницу (Ђурић Миловановић 2010, 2015).

У овом раду, акценат је стављен на везу између емиграције и религијског припадања, у условима када се емигранти налазе у положају верске мањине током периода комунизма у Југославији. Емиграција назарена представља неистражену студију случаја која указује на сложене етничке и религијске идентитете у миграцијским процесима, као и хетерогеност дијаспоричних заједница које данас постоје у Северној Америци, али и у другим деловима света, а које су из угла студија миграција недовољно истражене. Истраживањем различитих типова миграција са простора југоисточне Европе током новије историје, али и савременог стања, указује се на значај и улогу транснационалних веза и промена идентитета које настају као последица иселења и прилагођавања новој средини. Поред тога, истраживање емиграције назарена у Северну Америку пружа један нови угао за даља проучавања улоге религије у миграцијским процесима преко Атлантика.

¹² Апостолска хришћанска црква назарена у САД има око 2800 чланова у 50 конгрегација, док је у Канади њихов број 850 у 14 конгрегација. Заједница постоји у Аустралији, Аргентини, Бразилу, Парагвају, Новој Гвинеји.

Литература

- Aleksov, Bojan. 1999. *The Dynamics of Extinction: the Nazarene Religious Community in Yugoslavia after 1945*. Budapest: Central European University (MA thesis).
- Aleksov, Bojan. 2006. *Religious Dissent between the Modern and the National – Nazarenes in Hungary and Serbia 1850–1914*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Aleksov, Bojan. 2009. “Religious Dissenters and Anarchists in turn of the Century Hungary“, In Alexandre Christoyannopulos, *Religious Anarchism: New Perspectives*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Alexander, Stella. *Church and State in Yugoslavia since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bjelajac, Branko. 2012. “The Persecution of the Nazarenes in Yugoslavia 1918–1941”, *International Journal for Religious Freedom* 5(2): 79–91.
- Bjelajac, Branko. 2015. *O verujućima u Hrista. O progonstvima nazarena 1918–1941 u Jugoslaviji*. Beograd: Centar 9.
- Brock, Peter. 1972. *Pacifism in Europe to 1914*. New Jersey: Princeton University Press.
- Brock, Peter. 1980. “The Nonresistance of the Hungarian Nazarenes to 1914”, *Mennonite Quarterly Review* 54(1): 53–63.
- Dimitrijević, Vladimir. 1898. *Zašto se u nas nazarenstvo širi i kako bi se moglo sprečiti*. Novi Sad.
- Djurić-Milovanović, Aleksandra. 2010. “Conservative neo-Protestants: Romanian Nazarenes in Serbia”, *Religion in Eastern Europe*, 30(3): 34–43.
- Dumont, Wouter. 2003. “Immigrant religiosity in a pluri-ethnic and pluri-religious metropolis: an initial impetus for a typology”, *Journal of Contemporary Religion* 18(3): 369–384.
- Đikanović, Vesna. 2012. *Iseļjavanje u Sjedinjene Američke Države. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Đurić-Milovanović, Aleksandra. 2012. „Ako je došao silom, on ne ostaje“: narativi o konverziji u neoprotestantskim zajednicama, *Interkulturalnost* 3: 160–175.
- Đurić-Milovanović, Aleksandra. *Dvostruke manjine u Srbiji. O posebnostima u religiji i etnicitetu Rumuna u Vojvodini*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Eotvos, Karoly. 1997. *The Nazarenes*. Fort Scott: Sekan Publications.

- Hagan, Jacqueline & Ebaugh Helen Rose. 2003. "Calling upon the sacred: migrants use of religion in the migration process", *International Migration Review* 37(4): 1145–1162.
- Hutchinson, Edward P. 1949. "Immigration Policy since the World War I", *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* 262: 15–21.
- Lachenicht, Susane. 2007. *Religious Refugees in Europe, Asia and North America (6th–21st century)*. Hamburg: Lit Verlag.
- Levitt, Peggy. 2003. *You know, Abraham was Really the First Immigrant: Religion and Transnational Migration*, "International Migration Review" 37(3): 847–873.
- Levitt, Peggy. 2007. *God Needs no Passport. Immigrants and the Changing American Religious Landscape*. New York, London: New Press.
- Măran, Mircea i Djurić-Milovanović, Aleksandra. 2015. "From Double to Triple Minority: Romanian neo-Protestants from Serbian Banat in the United States and Canada", *Transylvanian Review* 14(3): 85–97.
- Menjívar, Ceclia. 2003. "Religion and immigration in comparative perspective: Catholic and Evangelical Salvadorans in San Francisco, Washington D.C. and Phoenix", *Sociology of religion* 64(1): 21–45.
- Nenadov, Kathleen. 2006. *Choosing to Suffer Affliction: The Untold Story of Nazarene Persecution in Yugoslavia*. K. R. Nenadov.
- Pfeiffer, Joseph F. 2010. *Between Remnant and Renewal: A Historical and Comparative Study of the "Apostolic Christian Church" among the neo-Anabaptist Renewal Movement in Europe and America*. Elkhart: Thesis Faculty of the Associated Mennonite Biblical Seminary.
- Radić, Radmila. 2002. *Država i verske zajednice 1945–1970*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Ruegger, Herman. 1985. *Apostolic Christian Church History*. Illinois: Eureka.
- Slijepčević, Đoko. 1934. *Nazareni u Srbiji do 1914*. Beograd: Izdavačko i prometno Jugoistok.
- Stäubli, Carl. 1928. *Nazarenes in Yugoslavia*. Syracuse: Apostolic Christian Publishing.
- Sutter, Darrell. 1968. *The Anabaptist Apostolic Christian Church of America*. Urbana-Champaign: Illinois University.
- Terpstra, Nicholas. 2015. *Religious Refugees in the Early Modern World: An Alternative History of the Reformation*. New York: Cambridge University Press.

Van Ruymbeke, Bertrand. 2006. *From New Babylon to Eden. The Huguenots and Their Migration to Colonial South Carolina*. Columbia: University of South Carolina Press.

Vertovec, Steven. 2009. *Transnationalism*. Routledge: London, New York.

Yang, Fenggang & Ebaugh Helen Rose. 2001. "Religion and ethnicity among new immigrants: the impact of majority/minority status in home and host countries", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(3): 367–378.

Алексов, Бојан. 2010. *Назарени међу Србима. Верска трвења у јужној Угарској и Србији од 1850. до 1914*. Београд: Завод за уџбенике.

Примљено / Received: 21. 03. 2017.

Прихваћено / Accepted: 06. 11. 2017.